

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΙ ΑΝΗΜΠΟΡΗ ΡΩΣΙΑ

Η στροφή των Ελλήνων προς τη Ρωσία

Βαρύς ο θρήνος του Ελληνισμού για το πάρσιμο της Πόλης. Γι' αυτό ποτέ δεν συμβιβάστηκε και μέσα από τα ερείπια και τις ίδιες επάλξεις με εξεγέρσεις και με άλλα μέσα αντίστασης συνέχισε όχι απλώς την πάλη για την επιβίωση αλλά τον σκληρό αγώνα προς ανασύσταση της αυτοκρατορίας. Το κενό της πολιτικής εξουσίας, χωρίς διασταγμό, το κάλυψαν οι πνευματικοί ταγοί, όπως: κληρικοί, λόγιοι και διδάσκαλοι του Γένους, οι οποίοι με αλληπάλληλες εκκλήσεις προς τους ηγέτες, τους άρχοντες και τους ισχυρούς της Ευρώπης πρόβαλλαν το αίτημα της απελευθέρωσης της Ελλάδος από τον τουρκικό ζυγό. Οι εκκλήσεις αυτές μέχρι το 1535 επιδίωκαν την ανάληψη μιας κοινής Σταυροφορίας από όλο τον χριστιανικό κόσμο της Δύσης, αλλά δεν είχαν ανταπόκριση και στον ταπεινωμένο Έλληνα άφησαν μόνο πικρία και απογοήτευση¹.

Στη συνέχεια, καθώς άλλαξαν πολλά πράγματα και πολλοί χριστιανοί ηγεμόνες άρχισαν να συνάπτουν συμμαχίες² και διπλωματι-

1. Στα 1544 ο Κερκυραίος λόγιος Αντώνιος ο Έπαρχος απογοητευμένος από την αδιαφορία των ισχυρών της Δύσης θα φθάσει στο σημείο να επικαλεστεί τη βοήθεια των αρχαίων Ελλήνων και των θεών του Ολύμπου, βλ. Μ. Ι. Μανούσακας, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*, *Αριστέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (1965), σ. 27, 42. Ο καθηγητής και ακαδημαϊκός Μ. Ι. Μανούσακας είναι ένας από αυτούς που διεξοδικά ασχολήθηκε με τις εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων από το 1453 μέχρι το 1821, βλ. σχετικά και το έργο: *Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος*. Εν Αθήναις 1985. *Ανάτυπο εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 59 (1984).

2. Ακριβώς στα 1535 είναι που ο «χριστιανικότατος» βασιλιάς Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας, προκειμένου να αντιμετωπίσει τον αυτοκράτορα της Γερμανίας Κάρολο Ε΄, δεν διστάζει να συμμαχήσει με την Τουρκία. Και ήταν

κές σχέσεις με τον κατακτητή, οι ικετευτικές αυτές φωνές των Ελλήνων λογίων άρχισαν να απευθύνονται μεμονωμένα προς τους διαφόρους ηγεμόνες της Δύσης για βοήθεια. Όμως και αυτού του είδους οι εκκλήσεις αποδείχτηκαν το ίδιο άγονες και αναποτελεσματικές.

Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και πάλι βλέπουμε μια αλλαγή πορείας όπου οι Έλληνες απογοητευμένοι για ακόμη μια φορά από τη Δύση στρέφουν τα βλέμματα τους προς την ομόδοξη Ρωσία, επαιτώντας τώρα τη σωτηρία τους από τον τσάρο της Μόσχας. Φυσικά οι εκκλήσεις αυτής της περιόδου δεν είναι και οι πρώτες που έγιναν προς τους Ρώσους ηγεμόνες.

Ήδη γύρω στα 1522 έχουμε την έκκληση του Μαξίμου του Γραικού (1470- 12/12/1555), ο οποίος στον πρόλογο του Ψαλτηρίου που ερμήνευσε στα σλαβονικά παραδίδοντας το στον μεγάλο δούκα της Μόσχας Βασίλειο Γ' (1505-1533) γράφει: «*Ὡ ἄν καὶ ἡμεῖς ἤξιούμθα ποτε νὰ ἐλευθερωθῶμεν διὰ σοῦ ἀπὸ τῆς εἰς τὸν ἄσεβῆ δουλείας! ... τὴν νέαν Ρώμην σκληρῶς κλυδωνιζομένην ὑπὸ τῶν ἀθέων ἀγαρηνῶν εὐδοκησάτω (ὁ Θεός) νὰ ἐλευθερώσῃ διὰ τοῦ εὐσεβοῦς κράτους τῆς βασιλείας σου καὶ φανερώσῃ τῆς ἡμῶν ἐκ τοῦ πατρικοῦ σου θρόνου διάδοχον καὶ δωρησάτω ἡμῖν τοῖς πτωχοῖς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας διὰ σοῦ...»³.*

μόνο ο «χριστιανικότατος» Φραγκίσκος Α' της Γαλλίας που προέβαινε σε τέτοιες ενέργειες; Μήπως στα 1606 οι Αψβούργοι της Αυστρίας δεν έκλειναν συνθήκη ειρήνης με τους Τούρκους; Ή μήπως 27 χρόνια αργότερα οι Ρώσοι δεν συνεργάζονταν με την Πύλη; Γιατί στα 1633 στην Κωνσταντινούπολη βρίσκεται ρωσική πρεσβεία που την αποτελούν οι πρεσβευτές Αθανάσιος Οσίποβιτς Προντσίστοσεβ και ο Τίχον Βασίλιεβιτς Μπορμόσοβ και γίνεται εγκάρδια δεχτή από τον σουλτάνο Μουράτ και τον μεγάλο βεζίρη Μεχμέτ πασά. Η Πύλη επιθυμεί τη συμμαχία της Ρωσίας και ο μεγάλος βεζίρης ζητάει από τους Ρώσους να τους στηρίξουν σε ένα μελλοντικό πόλεμο της Τουρκίας με την Πολωνία. Η συνεργασία των δυο πλευρών είναι στενή και εγκάρδια. Στην προσέγγιση αυτή συνέβαλε αποτελεσματικά ο δραγουμάνος Αναστάσιος, βλ. Β. Ι. Фонкич, *Греческо-русские связи середины XVI- начала XVIII вв. Греческие документы московских хранилищ* (ЦГАДА, ф. 52, № 103), Москва 1991, σ. 21, 22. Το ЦГАДА (Центральный государственный архив древних актов (Москва) σήμερα λέγεται РГАДА (Российский государственный архив древних актов και η διεύθυνση του Αρχείου είναι: Россия, 119817, ГСП, Москва, Г-435, Б. Пироговская, 17, Τηλ. 007 095 245-83-23). Αυτό είναι ένα από τα πέντε απόρρητα γράμματα που μυστικά ο πατριάρχης Κύριλλος στέλνει στην πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία της Ρωσίας με τον Ιωάννη Ταφραλή, ένα από τα έμπιστα άτομα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

3. Γ. Παπαμιχαήλ, *Μάξιμος ο Γραικός. Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, Εν Αθήναις 1950, σ. 480· *Сочинения преподобного Максима Грека*, Казань 1860, τ. 2, σ. 318·

Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα δεσπόζει η παρουσία δυο μεγάλων πνευματικών μορφών του Γένους, του οικουμενικού πατριάρχη Κυρίλλου Λούκαρι (1570-1638)⁴ και του πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη (1607-1645)⁵ που έχουν δεσμούς και στενή συνεργασία με τον τσάρο Μιχαήλ Φιοντόροβιτς Ρωμάνοβ και τον πατέρα του, τον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο, όχι μόνο σε εκκλησιαστικά θέματα, αλλά και σε πολιτικό επίπεδο, καθώς και οι δυο πατριάρχες έχουν έμπιστα άτομα που μεταφέρουν γραπτά και προφορικά κυρίως μηνύματα με πολύτιμες πληροφορίες για τις κινήσεις και τις πολεμικές προετοιμασίες της Τουρκίας, τη δράση των πρεσβευτών των ξένων κρατών, αλλά και των Ρώσων.

Στα τέλη Ιανουαρίου 1649 έχουμε την προφορική έκκληση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου (1645-1660) προς τον τσάρο Αλέξιο Μιχάηλοβιτς. Ο Παΐσιος είναι ένας από τους πρώτους που πρόσεξε και σωστά εκτίμησε την πολεμική αξία και τη δύναμη των Κοζάκων και αμέσως σκέφθηκε πως αυτοί θα μπορούσαν να συμβάλουν αποτελεσματικά στην ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το σχέδιο του σε πρώτο στάδιο ήταν η ένωση της Ρωσίας με την Ουκρανία, η οποία την περίοδο αυτή αγωνιζόταν να απελευθερωθεί από την Πολωνία, και σε δεύτερο στάδιο η υπαγωγή της Μολδαβίας κάτω από την προστασία του τσάρου. Στη συνέχεια, όπως πίστευε ο Έλληνας πατριάρχης, τα πράγματα μόνα τους θα έπαιρναν τον δρόμο τους, γιατί, καθώς η Ρωσία πλέον θα έφθανε στον Δούναβη και θα είχε κοινά σύνορα με την Τουρκία, η σύρραξη των δύο μεγάλων δυνάμεων θα ήταν αναπόφευκτη. Η Ρωσία με τη σύμπραξη Κοζάκων,

Χ. Λασκαρίδης, Τα πολιτικά σχέδια του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου προς ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και οι Ρώσοι (17^{ος} αιώνας). Ανάτυπο από την «Δωδώνη», τ. ΙΣΤ', τεύχος 1 (1987) *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, σ. 305, 325.

4. Όλοι οι πατριάρχες είχαν επαφές με τη Μόσχα και με έμπιστους αγγελιοφόρους μεταβίβαζαν πολιτικές πληροφορίες για τις κινήσεις και τα σχέδια των Τούρκων, αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός επιστολών προέρχεται από τον Λούκαρι και από τον Δοσίθεο Ιεροσολύμων. Από τις 50 επιστολές του Λούκαρι οι 6 είναι απόρρητες και είναι γραμμένες από τον ίδιο, βλ. Β. Π. Φονκίτς, *Греческие документы и рукописи, иконы и памятники прикладного искусства московских собраний*. Международная конференция «Крит, Восточное Средиземноморье и Россия в XVII в.», Москва 1995, σ. 17.

5. Χ. Λασκαρίδης, *Αρσένιος Ο Γραικός και η Μόσχα του 17^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 41.

Ο Μάξιμος ο Γραικός από την Άρτα είναι ένας από αυτούς που ένωσε, έζησε και πιστά υπηρέτησε τις δυο «πραγματικότητες», την ελληνική και τη ρωσική. Ιχνογράφημα από χειρόγραφη Συλλογή των έργων του στα τέλη του 16^{ου} αιώνα.

Δόξα τῷ μεγαλειότητι καὶ τῷ κυκλίοντι
 να' εἶναι ἢ να' λαμπρῆ ἢ να' φαίναται ἕνεκα
 λόγους, ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὑπερλογημένης
 διωσίονης ἡδὲ θυσίᾳ ἢ ἀποδοθέντα, να' εἶναι
 ἕνεκα βοήθειας. οἱ ἄγιοι ἄγγελοι, ἢ ἀρχαγγέλοι
 να' εἶναι ἐν γὰρ σὰς. ἢ τῆς αἰσθητικῆς
 να' εἶναι πολύχρονι, ἡ ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας
 ἢ μεγαλιότητι ἢ εὐδοκίᾳ. να' εἶναι πολύχρονι
 ἢ ὁμοῦ ἀφ' ἑκείνου κινῆσαι, ὁ ἀλέξιος Μι-
 χαηλόβιτς. να' εἶναι πολύχρονι ἡ βασιλοσύνη
 ἢ ἡρώδης μηχανόβιτς. να' εἶναι πολύχρονι ἢ
 βασιλοσύνη ἢ ἀννα μηχανόβιτς. να' εἶναι
 πάντες πολύχρονι. ἢ να' εἶναι ὁ μεγαλοδωμάτος
 γὰρ σὰς βασιλείας, να' σὰς εὐχόμενος ἢ ἡρώδης
 ἄγγελοι. ἢ ἀπολόγους να' εἶναι πάντες ἐναντίον
 ἢ να' σὰς ἡρώδης πάντες να' ἡρώδης. ἀπὸ
 ἐν τῇ Κωνσταντίνῳ, ἐν τῇ περὶ αἰχμῶν.
 ἢ ἡρώδης. να' ἡρώδης ἀπὸ αἰχμῶν. ἀπὸ αἰχμῶν
 ἢ ἡρώδης. ἢ ἡρώδης.

Γ Κυριλλῆ Κωνσταντινουπόλεως ὁσίου πατρός :-

Απόσπασμα της από 30 Ιουνίου 1633 απόρρητης επιστολής του οικουμενικού πατριάρχη Κυρίλλου Λούκαρι προς τον τσάρο Μιχαήλ Ρωμάνοβ και τον πατριάρχη Μόσχας Φιλάρετο. ΡΓΑΔΑ, φ. 52, σπ. 2, № 103, φ. 21. Από το Λεύωμα του Φόνιτς, Греческие документы и рукописи, (1995).

Ο πρώτος γετιμάνος της Ουκρανίας Μπογδάν (δοσμένος από τον Θεό) Χμελνίτσκι ο οποίος είχε στενές σχέσεις με όλους τους πνευματικούς ηγέτες του Γένους, ιδιαίτερα με τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιο. Στα 1657 με ειδικό διάταγμα παραχώρησε ευρύτατα προνόμια στους Έλληνες. Η παράδοση διασώζει πως όταν βιάδιζε προς τη μάχη πάντα ήταν ζωσμένος με το σπαθί το οποίο είχε ευλογήσει ο Οικουμενικός Πατριάρχης. Χαλκογραφία του 17^{ου} αιώνα.

Μολδαβών και Βλάχων θα έβγαινε ενισχυμένη και με τη βοήθεια τέ-
λος των υπόδουλων Βαλκανικών λαών θα έδινε το τελικό κτύπημα
κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶.

Στο Κίεβο ο Έλληνας ιεράρχης έχει μυστικές συνομιλίες με τον
γετμάνο Μπογδάν Χμελνίτσκι, και τον διαβεβαιώνει ότι θα ζητήσει
από τον τσάρο την ένωση της Ουκρανίας με τη Ρωσία. Ο Αλέξιος Μι-
χάηλοβιτς όμως στις συναντήσεις του με τον Παΐσιο στο θέμα των
Κοζάκων είναι πολύ επιφυλακτικός και προβάλλει ψευδώς ως εμπό-
διο κυρίως τη «Συνθήκη διαρκούς ειρήνης» που έχει με τους Πολω-
νούς. Παρ' όλα αυτά ο Έλληνας ιεράρχης επιστρέφοντας στο Κίεβο
έχει μυστικό μήνυμα⁷ του τσάρου προς τον Χμελνίτσκι να συνεχίσει
τον αγώνα κατά των Πολωνών και να υπολογίζει στη βοήθεια της
Μόσχας. Στη συνέχεια ο Παΐσιος δεν αφήνει τα πράγματα στην τύχη
τους, αλλά με ειδικούς απεσταλμένους και όχι με απρόσωπα μηνύ-
ματα ολοκληρώνει τις προσπάθειες προς ένωση της Ουκρανίας με τη
Ρωσία.

Επιστρέφοντας πάλι στη σύντομη αναφορά και υπενθύμιση αυτών
των εκκλήσεων προς τη Ρωσία στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, στις 8 Δε-
κεμβρίου 1650 με εντολή του Παΐσιου Ιεροσολύμων συνεχίζει τις
έντονες πιέσεις προς τον Αλέξιο ο μητροπολίτης Ναζαρέτ Γαβριήλ⁸.

Τον Οκτώβριο του 1652 με μυστικά μηνύματα των πατριαρχών της
Ανατολής αλλά και με πληροφορίες για τις κινήσεις των Τούρκων
φθάνει και ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτας Γαβριήλ Βλάσιος⁹.

6. Н. Каптерев, Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVII столетия. ЛПС, т. XV, Санкт-Петербург 1895, σ. 161. Στον ίδιο, Приезд бывшего Константинопольского патриарха Афанасия (Пателара) в Москву в 1653 г., ЧОДП, СПб 1889, σ. 370, 371· πρβ. Χ. Λασκαρίδης, Τα πολιτικά σχέδια του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου, ο.π. σ. 306-307. Στη σύμπραξη των λαών της Βαλκανικής Χερσονήσου προς αποτίναξη του τουρκικού ζυγού αναφέρεται και ο Γεράσιμος Βλάχος, βλ. Χειρόγραφο № 171 (στη συνέχεια Χειρόγραφο № 171, «Одолоение на Турское царство»), φ. 69 π. ο., Εθνική Ρωσική Βιβλιοθήκη της Πετρούπολης.

7. С. Белокуров, Арсений Суханов. Часть первая, Биография Арсения Суханова, Москва 1891, σ. LIV· πρβ. Χ. Λασκαρίδης, Τα πολιτικά σχέδια του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου, ο.π. σ. 313-318.

8. Н. Каптерев, Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVII столетия, ο.π., σ. 158-159· С. Белокуров, Арсений Суханов, ο.π., σ. 233, 237· πρβ. Χ. Λασκαρίδης, Τα πολιτικά σχέδια του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου, ο.π. σ. 303, 320-321.

9. Χ. Λασκαρίδης, Τα πολιτικά σχέδια του πατριάρχη Ιεροσολύμων Παΐσιου, ο.π. σ. 321-324. Ο Βλάσιος ήταν κομιστής και άλλων μηνυμάτων, όπως